

“จากมะละกาถึงบาห์ลี ในนามของพระเจ้าและพริกไทย”

กำพล จำปาพันธ์

นักศึกษาระดับปริญญาเอก (สาขาวิชาประวัติศาสตร์),

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

E-mail: kampil2551@gmail.com

323

ปีที่ 22

ฉบับที่ 2

พ.ศ.

-

ส.ศ.

2559

สมพงษ์ งามแสงรัตน์. (2552). จาก
มะละกาถึงบาห์ลี ในนามของ
พระเจ้าและพริกไทย. กรุงเทพฯ:
แพรวสำนักพิมพ์. 271 หน้า.



“จากมะละกาถึงบาห์ลีในนาม
ของพระเจ้าและพริกไทย” เป็นงาน
เขียนแนวสารคดีท่องเที่ยว โดยคุณ
สมพงษ์ งามแสงรัตน์ มีอาชีพเป็นนัก
ออกแบบและนักเขียน มีผลงานมา
แล้วหลายชิ้นด้วยกัน ชิ้นก่อนหน้าเป็น
เรื่องการเดินทางท่องเที่ยวในแถบ
ประเทศจีนและเวียดนาม ชิ้นนี้เป็นชิ้น
แรกที่เล่าเรื่องการเดินทางในแถบ
คาบสมุทรมาลายู สุมาตรา เกาะชวา

และบาห์ลี มุ่งเน้น 4 เมืองสำคัญของ 2 ประเทศ คือ มะละกา จาร์กาต้า บันดุง และบาห์ลี

สมพงษ์กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการเดินทางที่นำมาสู่บันทึกสารคดีชิ้นนี้ว่า เป็นการถาม-ตอบ เกี่ยวกับเรื่องราวระหว่างการเดินทาง คือเป็นบทสนทนา ระหว่างผู้เขียนกับสถานที่ที่พานพบ บนเส้นทางที่ครั้งหนึ่งชาวตะวันตกสามารถเดินเรืออ้อมปลายทวีปแอฟริกาจนมาออกอินเดียได้ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ก็มาพบกับอาณาจักรแห่งเครื่องเทศ ตามติดมาด้วยกองทัพพระเจ้าที่นำเมล็ดพันธุ์แห่งศรัทธา จากดินแดนไกลโพ้นมาโปรยหว่าน ขณะเดียวกับกองทัพชาตานกำลังคืบคลานขึ้นชายฝั่ง ไล่ล่าความมั่งคั่ง เพื่อเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์กลับขึ้นเรือไป

หัวข้อการถาม-ตอบระหว่างทางนั้น ก็ได้แก่ ทำไมกระเจงที่มะละกาจึงได้หาญกล้าตะหมาป่าสองตัวตกลงไปในน้ำ ทำไมผู้หญิงมิงกะเบาทริมทะเลสาบมานินจาบนเกาะสุมาตรา จึงแกร่งกล้าเกินชาย ทำไมครั้งหนึ่งชาวตะวันตกถึงขนาดยอมเอาชีวิตเข้าแลกกับพริกไทยและเครื่องเทศ ทำไมเทวีแห่งทะเลใต้จึงให้สัญญาจะอภิเษกสมรสกับสุลต่านแห่งมะตะรัมบนเกาะชวา ทุกพระองค์ และทำไมบาห์ลีจึงแปลกแปร่ง ไม่คล้ายอินโดนีเซีย เป็นต้น

เนื่องจากไม่ใช่งานค้นคว้าทางวิชาการ เน้นการเล่าเรื่อง บรรยายด้วยภาษาเรียบง่าย มีภาพประกอบ ทั้งภาพถ่ายและภาพสเก็ตช์โดยผู้เขียนเอง จึงทำให้ชิ้นนี้เป็นงานที่อ่านง่าย แต่ขณะเดียวกันก็มีเนื้อเรื่องที่ชวนอ่าน เพราะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรที่ไม่ค่อยปรากฏเรื่องราวรับรู้ในภาษาไทยเท่าไรนัก งานที่มีซึ่งเป็นงานวิชาการทางประวัติศาสตร์เล่มโตๆ ก็เป็นงานที่เคี้ยวยากสำหรับหลายคน เพราะมักจะมีศัพท์แสงที่คนทั่วไปไม่ทราบและเข้าใจไม่ถึงข้อถกเถียงทางวิชาการ อุปสรรคทางด้านภาษาเป็นเรื่องใหญ่ แม้ในหมู่นักวิชาการ ก็หาคนที่รู้ภาษามลายูเซียและอินโดนีเซียได้ยาก

สำหรับภายในเล่มนี้ สมพงษ์เริ่มต้นด้วยการเล่าเรื่องมะละกา เมืองที่โปรตุเกสพิชิตได้ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่ก่อนหน้านั้นขึ้นไปราว 200 ปี

มะละกาเป็นเมืองที่ถูกค้นพบและก่อตั้งโดยพระบรมศวร ถือเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของรัฐจักรวรรดิมะละกา เช่นเดียวกับเรื่องราวของกษัตริย์พระองค์อื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยเดียวกัน หลักฐานที่หลงเหลือมักอยู่ในรูปของตำนานเรื่องเล่า กล่าวกันว่าพระบรมศวรเดิมอยู่ที่ปาเล็มบัง แต่ถูกมขปาหิตรุกราน จึงหลบหนีมาอยู่ที่ตุมาสิก (หรือเทมาเลก คือเกาะสิงห์ปุระหรือสิงคโปร์ในปัจจุบันนั่นเอง) แต่ตุมาสิกนั้นมีผู้อ้างเป็นเจ้าของคือสยามมโอยรยา พระบรมศวรจึงต้องหนีต่อไปยังมะละกา

คำว่า “มะละกา” ในภาษามลายู ที่จริงแปลตรงกับภาษาไทยว่า “มะขามป้อม” ต้นมะละกาที่เป็นที่มาของชื่อเมือง ก็คือต้นมะขามป้อมนั่นเอง กล่าวกันว่าพระบรมศวรค้นพบมะละกาในขณะที่ทรงเสด็จประพาสล่าสัตว์ พร้อมหมาล่าเนื้อ 2 ตัว มาถึงสถานที่พบต้นมะละกาสูงใหญ่ จึงหลบพักประทับอยู่ที่ใต้ต้นมะละกา นั้น ไม่นานก็มีกระเจตวันหนึ่งปรากฏตัวขึ้น หมาล่าเนื้อ 2 ตัวก็เข้าจู่โจม แต่กระเจตวันนั้นไม่เพียงไม่วิ่งหนีไป หากแต่กลับมีความกล้าหาญ เตะหมา 2 ตัว ตกลงไปในน้ำ พระบรมศวรถือเป็นนิมิตรอันดี จึงให้สร้างเมืองในบริเวณต้นมะละกา นั้นและให้ชื่อเมืองว่า “เมืองมะละกา”

ตำนานมีความนัยที่สอดคล้องกับเหตุการณ์เรื่องราวในประวัติศาสตร์อย่างพอเหมาะพอดี ก็คือว่าพระบรมศวรและชาวเมืองหลังหลบหนีจากมขปาหิตและสยาม ก็ยังคงถูก 2 อาณาจักรใหญ่อ้างสิทธิมีอำนาจเหนืออยู่ พระบรมศวรและชาวมะละกาจึงพยายามปลดแอกเพื่อเป็นไท โดยการขอความช่วยเหลือจากจีน ผ่านการถวายเครื่องราชบรรณาการแก่จีน และเมื่อแม่ทัพเจิ้งเหอเดินทางมาเยือน นอกจากมะละกาเป็นที่ต้อนรับแล้ว พระบรมศวรยังได้ร่วมเดินทางไปกับเจิ้งเหอ เพื่อเข้าเฝ้าฮ่องเต้ต้าหมิง เรียกได้ว่าถวายความจงรักภักดีต่อจีนถึงเบื้องพระพักตร์ทีเดียว ในที่สุดจีนก็รับรองความเป็นอิสระให้แก่มะละกา หมาล่าเนื้อ 2 ตัวในตำนานกำเนิดมะละกา ก็คือมขปาหิตกับสยาม กระเจตวันนั้นที่เตะหมาล่าเนื้อตกน้ำไปคือมะละกา และต้นมะละกาที่ให้ร่มเงาแก่พระบรมศวรก็คือจีนนั่นเอง

เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 โปรตุเกสขยายอำนาจมาคุกคามและ

ยึดครอง โปรตุเกสมิใช่ชาวต่างชาติจากดินแดนโพ้นทะเลกลุ่มแรกที่ชาวมะละการู้จัก เพราะมะละกาเป็นเมืองท่าที่มีความมั่งคั่งรุ่งเรือง จึงมีพ่อค้าต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งชุมชนอยู่อาศัยเป็นอันมาก จัดเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยนั้น แต่ ณ ขณะนั้นมะละกาได้เริ่มเสื่อมถอยอำนาจทางการเมืองการปกครองและมีความขัดแย้งกับโลกมลายูด้วยกันเองอยู่สูง จึงเป็นเหตุให้โปรตุเกสเข้ามายึดครองได้

ตอนนี้จะพบคำตอบได้ดีขึ้น หากอ่านเทียบเคียงกับข้อมูลในงานวิชาการทางประวัติศาสตร์ เช่น งานของซี แมรี เทิร์นบูลล์ (C. Mary Turnbull) (เทิร์นบูลล์, 2540), งานของเอ็น เจ. ไรอัน (N. J. Ryan) (ไรอัน, 2526) และงานของบาร์บารา วอตสัน อันดาया และลีโอนาร์ด วาย อันดาया (Barbara Watson Andaya and Leonard Y. Andaya) (อันดาया, 2551) เป็นต้น

มะละกาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เกิดภาวการณ์แตกสลายของความ เป็นราชอาณาจักร โปรตุเกสยึดครองได้แต่ตัวเมือง แต่ไม่สามารถอ้างอำนาจเดิมของจักรวรรดิมะละกาที่มีเหนือคาบสมุทรมลายูได้ ทางทิศเหนือได้เกิดรัฐใหม่ที่เข้มแข็งขึ้นแทนที่คือยะโฮร์ ทางใต้ก็มีอาเจะห์ที่มีความเข้มแข็งขึ้น ภายหลังจากได้รับความสนับสนุนจากโลกมุสลิมตะวันออกกลาง อีกทั้งยังมีรัฐ สลังงอของชาวบูกิสที่ย้ายมาจากมาเลเซีย ทั้งสามต่างทำศึกกับโปรตุเกส เพื่อแย่งชิงเมืองมะละกา แต่ทั้งสามก็มิได้มีเอกภาพ โดยเฉพาะอาเจะห์กับยะโฮร์ทำสงครามรบพุ่งกันด้วย ส่วนชาวบูกิสนั้นเป็นนักรบรับจ้างให้กับบางฝ่ายในแต่ละศึก

ท่ามกลางความขัดแย้งและการแตกสลายของคาบสมุทรมลายูโปรตุเกสที่มะละกาสร้างสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา โดยส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งทรงตอบรับไมตรีเป็นอย่างดี แต่มลายูทางตอนใต้ก็เป็นดินแดนที่ห่างไกลเกินพระราชอำนาจของกษัตริย์อยุธยา จะเข้าไปแทรกแซงได้ตลอด โปรตุเกสจึงอาศัยการสร้างมะละกาให้เป็นเมืองป้อมที่แข็งแกร่ง เตรียมพร้อมรับศึกสงครามอยู่ตลอดเวลา การขัดแย้งกันเองระหว่างผู้นำรัฐมุสลิมในย่าน ก็มีผลสำคัญทำให้โปรตุเกสตั้งมั่นอยู่ได้ตลอด

ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16

แต่เหตุการณ์จะเปลี่ยนโฉมไปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เมื่อดัชชีขยายอำนาจจากปัตตาเวียมาครอบงำยะโฮร์ และอาจะห์ก็สนับสนุนดัชชีขับไล่โปรตุเกส จนผลักดันโปรตุเกสออกจากมะละกาได้สำเร็จ ทั้งโปรตุเกสและดัชชีต่างก็ทิ้งร่องรอยอารยธรรมทางสถาปัตยกรรมเอาไว้ให้แก่มะละกา ปัจจุบันมะละกาจัดการบริหารในรูปสถานที่ท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นป้อมโปรตุเกส โบสถ์ที่ดัชชีสร้างทำเอาไว้ นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุ เช่น เครื่องถ้วยชาม, อาวุธยุทโธปกรณ์, เครื่องใช้ไม้สอย ฯลฯ ที่จัดเก็บไว้แสดงในพิพิธภัณฑ์ของเมืองมะละกา มะละกาเป็นอีกเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับยกย่องเป็น “มรดกโลกทางวัฒนธรรม” เช่นเดียวกับอยุธยา สุโขทัย ศรีสัชนาลัย ของไทย, หลวงพระบางของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว, เสียมเรียบของกัมพูชา, โบโรบูดูร์ของอินโดนีเซีย เป็นต้น

ความสำคัญของแหล่งโบราณสถาน นอกจากคุณค่าในแง่การท่องเที่ยว ในมิติทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานยังเป็นหลักฐานสำคัญที่บอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ทั้งในรูปลายลักษณ์อักษรและรูปแบบทางศิลปะที่ต้องอาศัยการตีความ (อย่างมีหลักเกณฑ์) ใครจะรู้ว่า โบโรบูดูร์หรือที่ไทยนิยมเรียกว่า “บุโรพุทโธ” นั้น นอกจากจะสร้างโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ของชาวโบราณแล้ว ยังเคยเป็นสถานที่ซ่อนสุ่มกำลังเพื่อก่อการกบฏ คล้ายคลึงกับที่ปราสาทนครหลวงก็เคยมีบทบาทเช่นนั้นในสมัยอยุธยา เมื่อมีการก่อกบฏภายใต้การนำของธรรมเถียร ก่อนที่เรื่องราวของภูเขาหินศักดิ์สิทธิ์กลางป่า จะเป็นที่น่าสนใจแก่ข้าหลวงใหญ่ชาวอังกฤษที่มาดูแลอินโดนีเซีย ผู้มีนามว่า “เซอร์แสตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Sir Stamford Raffles)” เขาสั่งให้คน 200 คนเที่ยวถางป่าเพื่อค้นหาภูเขาดังกล่าว จนมาพบโบโรบูดูร์และดำเนินการบูรณะเป็นครั้งแรก หรืออย่างกรณีของอุโมงค์ลึกลับใต้สมัยดึกดำบรรพ์ภูมูลิง ที่มีความยาวถึง 30 กิโลเมตร เพื่อสุสานใต้ใช้หลบหนีศัตรูเมื่อถึงคราวคับขัน แต่เนื่องจากปลายอุโมงค์นั้นไปถึงชายทะเลที่อยู่ทางตอนใต้ของเมือง จึงเป็นเหตุให้เกิดตำนานเรื่องเทวีแห่งท้องทะเลได้ ผู้ซึ่งจะเป็นชายาของกษัตริย์มะหะรัมทุกพระองค์และพระองค์จะสามารถพบ

กับนางได้ที่ปลายอุโมงค์ดังกล่าวนั้น คล้ายคลึงกับเรื่องของนางพญาผู้สถิตย์อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งของกัมพูชา กษัตริย์กัมพูชาก่อนบรมมหาราชวงศ์จะต้องเสด็จมาหลบนอนกับนางก่อนทุกคืน

สังคมดั้งเดิมของแถบเกาะสุมาตราและชวา เป็นที่ล้าลือเกี่ยวกับลักษณะสังคมแบบผู้หญิงเป็นใหญ่ ตำนานเรื่องเทวีแห่งทะเลใต้ที่มีอำนาจเหนือกษัตริย์มะตะรัมแห่งเกาะชวาทุกพระองค์ จึงเป็นเรื่องของอำนาจผู้หญิงที่มีต่อผู้มีอำนาจฝ่ายชายคือกษัตริย์ และในระดับพื้นบ้านเอง ลักษณะผู้หญิงเป็นใหญ่ก็ปรากฏเด่นชัดในสังคมของชาวมินังกะเบาะบนเกาะสุมาตรา สมพงษ์ให้รายละเอียดว่าผู้หญิงมินังกะเบาะทั้งสาวเล็กสาวใหญ่สาวแก่แม่หม้ายที่เข่าพบเจอ ล้วนแต่มีท่าทีไม่เอียงอายเวลาเจอผู้ชายทั้งในชุมชนของตนและคนภายนอก ในสังคมชาวมินังกะเบาะผู้หญิงเป็นเจ้าของที่ดิน บ้านเรือน และทรัพย์สิน ส่วนผู้ชายเป็นแรงงาน การแต่งงานจึงเป็นการแต่งงานแบบแต่งงานผู้ชายเข้าบ้าน หน้าที่ยังมีประเพณีที่ทำให้ผู้ชายต้องอยู่อย่างเจียมเจียมมากขึ้นไปอีก เพราะผู้ให้สินสอดในการซื้อตัวมาเข้าพิธีแต่งงานคือผู้หญิง ผู้ชายแค่ต้องมานอนค้างที่บ้านภรรยาหนึ่งคืน พอตื่นเช้าต้องไปทำไร่ไถนาให้กับบ้านของตน หรือไม่ก็เลี้ยงหลานซึ่งเป็นลูกของพี่สาวหรือหลานสาวของตน แล้วแต่กรณี ลูกที่เกิดมาจะต้องได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากฝ่ายหญิงเป็นหลัก เพราะถือว่าหัวหน้าครอบครัวคือผู้หญิง ส่วนผู้ชายเป็นแรงงาน ทำไร่ไถนาไป แต่ไม่มีสิทธิเป็นเจ้าของที่ดิน สภาพดังกล่าวก็เคยเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสานในประเทศไทย

เมื่ออ่านเรื่องของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร แล้วพบความเหมือนในท่ามกลางความต่างทางวัฒนธรรม การเปรียบเทียบระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน จะพบว่ามีลักษณะร่วมกันอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้หมายความว่าต้องละเลยการคิดในมิติเรื่องความแตกต่างทางวัฒนธรรม เพราะการเล็งเห็นและยอมรับความแตกต่างเป็นเงื่อนไขข้อแรกๆ ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

อินโดนีเซียนับเป็นประเทศที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมอยู่ในสังคม

มาก แต่ละวัฒนธรรมดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสลับซับซ้อนอีกแห่งหนึ่งของโลก ชาวบาห์ลีมีวัฒนธรรมที่เนื่องมาจากศาสนาพุทธ ฮินดู และความเชื่อดั้งเดิม (ผีบรรพบุรุษ) เป็นที่มาของแหล่งวัฒนธรรมที่ดูแปลกไปจากอินโดนีเซียที่เกาะชวา คำถามเกี่ยวกับที่มาของความแตกต่างดังกล่าว มีนัยยะถึงเรื่องราวเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ยุคการเข้ามาของอิทธิพลวัฒนธรรมมุสลิม ชาวหมู่เกาะส่วนใหญ่ที่มีวิถีชีวิตอยู่ตามแนวชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นที่เกาะสุมาตรา บอร์เนียว หรือชวา ต่างยอมรับนับถือศาสนาอิสลาม บาห์ลีที่เป็นดินแดนตอนในปลอดภัยจากการรบกวนและรุกรานจากส่วนกลาง เป็นสถานที่สงบเหมาะแก่ผู้ที่เคร่งครัดในวัฒนธรรมเดิมแบบพุทธผสมพราหมณ์ จึงกลายเป็นสถานที่ลี้ภัยและถิ่นฐานของกลุ่มคนที่นับถือศาสนาเก่า อยู่จนถึงช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

เมื่อคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ที่เข้ามาศึกษาสังคมบาห์ลีได้สรุปความเห็นว่าการพยายามแสดงออกในชนบประเพณีและเป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมแบบเก่า ก่อนการเข้ามาของอิสลามในอินโดนีเซีย ทำให้บาห์ลีมีลักษณะเป็น “รัฐนาฏกรรม” (Theatre State) ที่ต้องมีกิจกรรมการแสดงออกเกี่ยวกับประเพณีความเชื่อต่างๆ เหล่านั้นอยู่เสมอ (ดูรายละเอียดใน อคิน ระพีพัฒน์, 2551) บาห์ลีจึงกลายเป็นแหล่งรวมประวัติศาสตร์ของอินโดนีเซียไปในขณะเดียวกัน และการแบ่งพื้นที่ระหว่างชายฝั่งทะเลศูนย์กลางที่เป็นดินแดนของอิสลาม กับดินแดนตอนในที่เป็นเขตพื้นที่ของกลุ่มผู้เคร่งครัดและนับถือพุทธ-พราหมณ์ ทำให้สังคมอินโดนีเซียลดการเผชิญหน้าระหว่างความเชื่อที่แตกต่างกันทั้งสองชนบดังกล่าว

กล่าวโดยสรุป ความน่าสนใจของเล่มนี้อยู่ที่การนำเสนอเรื่องราวของสถานที่และผู้คน ในมิติเชิงประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม การมองเชื่อมโยงและนำเอาเรื่องเล่าของผู้คนมานำเสนอ ทำให้เกิดงานที่มีเสียงเล่าและมุมมองของคนทีเล่าถึงอย่างลงตัว ตามมาด้วยภาพถ่ายโบราณสถาน สภาพบ้านเรือน วิถีทัศน์ พิพิธภัณฑ์วิถีชีวิต ร้านประจำทาง ร้านก๊วยเตี๋ยข้างถนนที่ปักตามเมืองและสถานที่สำคัญ เกร็ดเล็กเกร็ดน้อยเต็มไปหมด ที่กล่าวมา

เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น แม้ว่าหลายช่วงตอนจะขาดการอ้างอิงถึงที่มาของแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ แต่ก็เข้าใจได้ในแง่ที่เป็นงานสารคดีท่องเที่ยว มิใช่งานเขียนทางวิชาการ แต่จากประเด็นการอภิปรายหลายช่วงก็แสดงให้เห็นว่า ผู้เขียนได้อ่านค้นคว้าข้อมูลมาอย่างหลากหลาย จนนำไปสู่ความเข้าใจที่มีต่อสถานที่และเรื่องราวของผู้คนที่ประสบพบพานในระหว่างการเดินทาง

เอกสารอ้างอิง

เทิร์นบูลล์, ซี. แมรี. (C. Mary Turnbull). (2540). **ประวัติศาสตร์ มาเลเซีย สิงคโปร์ และบรูไน (A History of Malaysia Singapore and Brunei)**. แปลโดย ทองสุข เกตุโรจน์, กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ไรอัน, เอ็น. เจ. (N. J. Ryan). (2526). **การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์ (The Making of Modern Malaysia and Singapore)**. แปลโดย ประกายทอง สิริสุข, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สมพงษ์ งามแสงรัตน์. (2552). **จากมะละกาถึงบาห์ลี ในนามของพระเจ้าและพริกไทย**. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.

อคิน ระพีพัฒน์. (2551). **วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

อันดายา, บาร์บารา วัดสัน และ อันดายา, ลีโอนาร์ด วาย. (Barbara Watson Andaya and Leonard Y. Andaya). (2551). **ประวัติศาสตร์ มาเลเซีย (A History of Malaysia)**. แปลโดย พรรณี นัตรพลรักษ์, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.